

Verdelende variaties

Distinctie door de omgang met muziek in laat negentiende-eeuwse Nederlandse fictie

Sterre Spekman

Wegdromen tijdens Bach, zwijmelen bij een woonkamerconcert of vol ontroering in tranen uitbarsten bij Wagner: muziek speelde een belangrijke rol in het sociale leven van Nederlanders in de negentiende eeuw. Het luisteren naar en het maken van muziek was een sociale aangelegenheid. Daarbij was de soort muziek waar iemand van genoot en de reactie erop ook een manier om zich van andere groepen mensen te onderscheiden.

Deze complexe rol van muziek in het dagelijks leven is in verschillende recente studies onderzocht. Zo onderzochten de musicologen Anja Bunzel en Natasha Loges de saloncultuur van de negentiende eeuw. Dit deden zij als *editors* van het boek *Musical salon culture in the long nineteenth century*. De artikelen in dit boek gaan niet alleen over “de grote componisten”, zoals vaak bij muziekgeschiedenis het geval is, maar ook over de rol van vrouwen, instrumenten en zang in de saloncultuur.¹ Ook onderzocht Lise Karin Meling, muziekhistorica, een specifiek aspect van de private muziekcultuur, namelijk het fenomeen van vrouwen die piano speelden.² In een recent congres stond dit thema ook centraal.³ Ook muziek in de publieke sfeer is onderzocht, onder andere door James Johnson die het concept ‘luisterpraktijken’ muntte en de manier waarop verschillende sociale groepen naar muziek luisterden in concertzalen bestudeerde.⁴

Zo blijkt dus dat in recente studies het blikveld is verbreed buiten de klassieke componisten en dat er veel aandacht is gekomen voor de rol van muziek binnen sociale relaties. Een invalshoek die bij de sociale relaties opvallend genoeg nog niet is onderzocht is die van het concept ‘distinctie’. Met dit concept van de Franse socioloog Pierre Bourdieu wordt beschreven hoe culturele smaak een manier is waarop verschillende sociale groepen zich van elkaar onderscheiden.⁵ In dit geval is de culturele smaak de muzieksmaak. Het gaat er niet alleen om van welke muziek iemand houdt, maar ook welk belang iemand hecht aan muziek en hoe diegene op muziek reageert. Een onderzoek hiernaar kan het

1 Anja Bunzel e.a., *Musical salon culture in the long nineteenth century* (Woodbridge 2019).

2 Lisa Karin Meling, ‘The lady at the piano’: from innocent pastime to intimate discourse’, *Music & Practice* 5 (2018) 1-18.

3 Women at the piano 1848–1970, <https://www.womeninglobalmusic.org/women-at-the-piano> (geraadpleegd 14 juni 2023).

4 James H. Johnson, *Listening in Paris: A Cultural History* (Berkeley 1995) 53-70, 81-94.

5 Peter Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (Utrecht 2007) 89.

inzicht verdiepen in de rol van muziek in de samenleving. Daarbij kan het laten zien hoe iemands gedrag en smaak, het oordeel van anderen over diegene beïnvloeden in de late negentiende eeuw. Dit kan helpen een van de doelen van Bunzel en Loges te bereiken: een beter begrip te krijgen voor de werking van de heterogene salons, waar mensen van diverse sociale achtergronden samenkwamen.⁶ Ook kan het extra betekenislagen aan Johnsons 'luisterpraktijken' toevoegen.⁷

Het onderzoeken van distinctie door emotionele omgang met muziek is niet los te koppelen van het concept 'emotional community' van de Amerikaanse historica Barbara Rosenwein. Dit betekent dat verschillende sociale groepen verschillende emotionele culturen hebben.⁸ Hierbij komen ook verscheidene uitingvormen kijken, ofwel uiteenlopende manieren waarop mensen emoties 'doen'. Dit wordt ook wel 'emotionele praktijken' genoemd en behelst zowel het ervaren als uiten van emoties.⁹ Gekoppeld aan distinctie van Bourdieu betekent dit dat de manier waarop mensen zich emotioneel uiten en voelen bij muziek, een manier is van onderscheid én dus van groepsvorming. Door dit onderscheid ontstaan er oordelen over bepaalde "categorieën" mensen. Dit idee kan uitstekend worden bestudeerd in romans. Hier verwerken auteurs hun eigentijdse normen namelijk in het actief construeren van personages die voor hun tijdgenoten begrijpelijk zijn.

De vraag die centraal staat in mijn onderzoek is dan ook hoe Nederlandse auteurs in de late negentiende eeuw de emotionele omgang met muziek door fictionele karakters inzetten om sociale groepen te onderscheiden. Hiervoor gebruik ik vier romans als casus: *Een nagelaten bekentenis* van Marcellus Emants, *Barthold Meryan* van Cornelia Huygens, *De koele meren des dood* van Louis Couperus en de eerste twee delen van *De klopp op de deur* van Ina Boudier-Bakker.¹⁰ De auteurs van deze werken hebben namelijk alle vier heel verschillende ach-

6 Bunzel e.a., *Musical salon culture in the long nineteenth century*, 2.

7 Johnson, *Listening in Paris*, 53-70, 81-94.

8 Barbara Rosenwein, 'Worrying about Emotions in History', *American Historical Review* 107 (2002), 821-845.

9 Monique Scheer, 'Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion', *History and Theory* 51:2 (2012) 193-220.

10 Cornelia Huygens, *Barthold Meryan* (4e druk; Amsterdam z.j.); Frederik van Eeden, *De koele meren des dood* (19e druk; Amsterdam 1982); Ina Boudier-Bakker, *De klopp op de deur* (17e druk; Utrecht 1930); Marcellus Emants, *Een nagelaten bekentenis* (20e druk; Amsterdam 1983).

tergronden en stijlen, terwijl ze tegelijk alle vier veel werden gelezen.¹¹ Zo laten ze een zo divers mogelijk palet zien van de boeken die in de late negentiende eeuw werden geconsumeerd in Nederland. Door te kijken naar Nederlandse romans hoeft het onderzoek zich niet te beperken tot ofwel de privé ofwel de publieke sfeer, zoals bij onder andere Johnson en Bunzel het geval was. In de boeken zelf is er namelijk geen harde grens. Zo komen er dansfeestjes voor die veel mensen aantrekken maar in woonhuizen plaatsvinden en wordt er in de privésfeer uitvoerig gesproken over de muziek die de personages hebben gehoord in het publieke concertgebouw.

Het gebruik van fictie als bron brengt echter ook problemen met zich mee. Deze adresseert historica Julia Reid in de bundel over het gebruik van boeken: *Reading primary sources*.¹² Fictie is geen directe afspiegeling van de realiteit. Het genre, de auteursintentie en de schrijfstijl presenteren samen een narratief; ze representeren niet de werkelijkheid. Uit deze kritische overwegingen vloeit een methode en opzet voort. Zo zal ik, alvorens ik de boeken inhoudelijk analyseer, eerst kijken hoe de achtergronden en doelen van de verschillende auteurs invloed kunnen hebben gehad op de inhoud van de boeken. Dit zal ik doen door biografieën over hen te lezen op relevante informatie. Daarna kan ik vaststellen welke rol muziek speelt in de verschillende boeken. Dit doe ik door de passages waarin muziek naar voren komt te markeren en te constateren welke thema's hierin naar boven komen. Tot slot kan ik dan herkennen welke overkoepelende patronen van distinctie de omgang van muziek vestigt tussen verschillende karakters in de romans.

Hoewel boeken geen directe afspiegeling zijn van de werkelijkheid, weerspiegelen ze wel de visie van de auteur op de wereld. Auteurs bevinden zich ook niet in een afgesloten ruimte: zij worden beïnvloed door ideeën uit het verleden, hun eigen tijd, hun cultuur en klasse. Op deze manier vormen ook deze vier auteurs met hun diverse achtergronden een wankel brug naar het ongrijpbare verleden.

11 Ger Harmsen, 'Cornélie Lydie Huygens', *BWSA* 5 (1992) 125-132; Klazien Bakker (1875-1966), <https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Bakker> (geraadpleegd 14 juni 2023); Jane Fenoulhet, 'Het gevoel als blinde leidsman'. Retoriek en cognitieve processen in Marcellus Emants' Een nagelaten bekentenis', *Verslagen & Mededelingen van de KANTL*, 125:3 (2015) 261; Frederik Willem van Eeden (1860-1932), <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/eeden> (geraadpleegd 14 juni 2023).

12 Julia Reid, 'Novels' in: Miriam Dobson en Benjamin Ziemann eds., *Reading Primary Sources* (Londen 2009) 181-198.

Divers gestemd: de achtergronden van de auteurs

Romans zijn geschreven door mensen. Alvorens uitspraken te kunnen doen over de rol van muziek en de patronen van distinctie, is het daarom belangrijk om in ogenschouw te nemen hoe de achtergrond van de auteur een rol kan hebben gespeeld in zijn of haar opvatting over muziek en sociale groepen. Ook hierbij blijft het belangrijk kritisch te zijn: het standpunt van de auteur is niet altijd helder en hoeft bovendien niet overgebracht te zijn in het boek.

Het standpunt van Cornélie Huygens over sociale groepen is duidelijk. Zij kwam zelf uit de hogere sociale klasse en was lid van zowel de vrouwenbeweging als de socialistische beweging. Zo was zij het eerste vrouwelijke lid en in 1900 zelfs de eerste vrouw in het bestuur van de SDAP, de socialistische partij van Nederland.¹³ Vanaf haar jeugd stond ze al in contact met de verschillende progressieve bewegingen, omdat Jeanne Marie Huygens, de tante die haar opvoedde, bevriend was met de beroemde feministe Mina Kruseman en de romanschrijver Multatuli. In haar latere leven deed ze pogingen de twee bewegingen te verenigen. *Berthold Meryan*, de roman uit 1897 die ik ga bestuderen, schreef ze als politieke ideeënroman waarin ze pleitte voor het socialisme, gelijkberechtiging en het vrije huwelijk.¹⁴ Hierbij volgde ze Barthold, die opgroeit in een conservatief en rijk gezin en die zich "bekeert" tot een socialist die kameraadschap zoekt in een uiteindelijke vrij huwelijk.¹⁵

Over haar positie ten opzichte van muziek is minder bekend, omdat zij als enige van de vier geen artikelen over muziek heeft geschreven. Wel is bekend dat zij zowel in Nederlands-Indië als Nederland muziek onderwijzeres is geweest.¹⁶ Ook wilde ze op haar 22e zangeres worden, totdat bleek dat ze hier niet voldoende aanleg voor had.¹⁷ Hieruit blijkt ten eerste een zekere liefde voor het maken van muziek. Ten tweede blijkt een wil tot het verspreiden van muziek. Zeker omdat ze in Nederlands-Indië al een succesvol schrijfster was en uit vrije wil muziekles gaf, niet uit noodzaak.¹⁸ In een brief schreef ze naar Nederlands-Indië te gaan, omdat er in Nederland minder ruimte was voor kunst.¹⁹ Dit laat een houding tegenover Nederland zien die terug kan komen in *Barthold Meryan*.

13 Harmsen, 'Cornélie Lydie Huygens', 125-132.

14 Cornélie Lydie Huygens (1848-1902), <https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Huygens> (geraadpleegd 14 juni 2023).

15 Huygens, *Barthold Meryan*.

16 Tereza Mrázková, *De beeldvorming van huwelijk in twee romans van Cornélie Huygens* (Research-masterscriptie Nederlands, Univerzita Karlova, Praag 2012) 17-18.

17 Cornélie, <https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Huygens> (geraadpleegd 14 juni 2023).

18 Ibidem.

19 Mrázková, *De beeldvorming van huwelijk*, 17-18.

De tweede vrouwelijke schrijver, Ina Boudier-Bakker, van *De klopp op de deur*, had eveneens interesse in het maken van muziek. Zij volgde een zangstudie in Amsterdam.²⁰ Ook beoordeelde ze mensen op hun muzieksmaak, zoals blijkt uit het citaat in het nawoord van haar boek *De straat*: '...als je weer eens goed uit geweest bent, en je fatsoenlijk mensch gevoeld hebt, zie je pas weer duidelijk hoe dat zitten op die avondjes je vulgariseeren is. Walgelijk slechte muziek aanhooren, kletspraatjes, niets wat je verheft.'²¹ Niet alleen veroordeelde ze mensen om hun muzieksmaak, ze distantieerde zich ook van hen. Goede muziek, zo meende ze, kon verheffen, terwijl volksere muziek leidde tot afstomping en verveling.²²

Ina Boudier-Bakker heette oorspronkelijk Klaziena Bakker. Ze kwam uit een burgerlijk gezin en schreef diverse boeken. Haar roman, *De klopp op de deur* (1900), staat bekend om de psychologiserende en naturalistische stijl. Psychologiserend wil zeggen dat zij het denken en voelen van karakters centraal zet en tracht te begrijpen. Het naturalisme in de romans maakt dat het lot van de karakters door afkomst en omgeving wordt bepaald. Verder ligt de focus in haar roman ook op de burgerij. Het hoofdpersonage, Annetje, komt namelijk zelf uit deze stand.²³ In een kritische analyse betoogt Londense Neerlandicus Jane Fenoulhet, in lijn met de beroemde literatuurcriticus Menno ter Braak, dat Boudier-Bakker anti-emanipatoire boeken schreef. Dit deed zij door nadruk te leggen op vrouwelijke sentimentaliteit en de lezer in de richting te sturen dat hij of zij ging hopen dat de vrouw in het boek moeder, echtgenoot en huisvrouw zou worden. Bakkers "anti-emanipatoire" doel staat ook in haar politieke geschrift waarin ze bepleit vrouwen weer in hun huiselijke rol te installeren.²⁴ Dit staat in groot contrast met Huygens.

De derde schrijver, Marcellus Emants, vormde een inspiratiebron voor zowel Bakker, als Van Eeden. Hij publiceerde zijn boek, *Een nagelaten bekentenis* in 1894. Net als Bakker schreef hij naturalistisch. Verder was zijn stijl sober en somber.²⁵ Zijn standpunt tegenover vrouwen wordt onder literatuurwetenschappers fel bediscussieerd. Volgens sommigen is hij een "vrouwenhater", anderen benadrukken echter zijn twee gelukkige huwelijken. Zijn romans worden

20 Klaziena Bakker (1875-1966), <https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Bakker> (geraadpleegd 14 juni 2023).

21 Ina Boudier-Bakker, *De straat* (Soesterberg 2000) 86.

22 Ibidem, 83-89.

23 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*.

24 Jane Fenoulhet, 'Love, Marriage and Disappointment. Women's Lives in the Work of Ina Boudier-Bakker', *Journal of Low Countries Studies* 21:1 (1997) 53-54.

25 Jane Fenoulhet, 'Het gevoel als blinde leidsman', 262.

in elk geval vanuit een (witte) mannelijke hoofdpersoon geschreven.²⁶ Emants' vader was jurist. Toen diens geld beschikbaar kwam, kon Emants zich volledig op het schrijven richten, doordat hij niet langer hoefde te werken voor de kost. Hij behoorde dus tot de welvarende elite. Ook heeft Emants veel gereisd buiten Nederland.²⁷

Over de rol van emoties bij Marcellus Emants schreef de Neerlandica Elke Kellens in haar masterscriptie *Emotie en empathie in het werk van Marcellus Emants*. Hierbij keek ze naar drie van zijn andere romans. Een opvallende conclusie ging over het verschil tussen vrouwelijke en mannelijke emotie. Behalve dat de boeken vanuit mannelijk perspectief zijn geschreven, hebben de vrouwen in zijn boeken nooit sterke gevoelens van liefde en mannen wel, hoewel alle drie de boeken over relaties gaan. Daarnaast is het niet kunnen opbrengen van empathie een belangrijk thema. Ook in relaties blijven beide partijen in essentie onkenbaar.²⁸ Het is belangrijk dit gebruik van emoties in ogenschouw te nemen bij het analyseren van de emotionele reactie van karakters op muziek en hun verhouding tot elkaar. Over zijn positie tegenover muziek schrijft Emants zelf in *Uit Bayreuth*. Zijn focus ligt daarbij op Wagner. Hij heeft een pessimistische, deterministische visie op hoe de muziek zich zal ontwikkelen. Muziek zou voor steeds minder mensen begrijpelijk worden. Wagners muziek was slechts een stap in dit proces.²⁹

De laatste en waarschijnlijk meest bekende schrijver, Frederik van Eeden, publiceerde in 1900 zijn boek *De koele meren des doods*. Hij maakte kortstondig deel uit van de Tachtigers, de literaire beweging die de vorm boven de inhoud ging stellen. Ook bekritiseerde hij, in overeenstemming met de stroming, het burgerlijke leven. Behalve schrijver was hij arts en psychiater. Vanuit socialistische ideeën stichtte hij een commune op antikapitalistische gelijkheidsgronden. Twee jaar na het stichten van de commune bracht hij *Van de koele meren des doods* uit, een psychologische roman waarin aandacht is voor maatschappelijke problemen.³⁰

Over van Eedens complexe en bijzondere relatie met muziek zijn tal van

26 Myrthe van Tuijl, Waan: Ideologische (machts)verhoudingen in een novelle van Marcellus Emants (bachelorscriptie Nederlands, Universiteit Utrecht, Utrecht 2013).

27 Marcellus Emants (1848-1923), <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/emants> (geraadpleegd 15 juni 2023).

28 Elke Kellens, *Emotie en empathie in het werk van Marcellus Emants* (Masterscriptie Taal- en Letterkunde, Universiteit Gent, Gent 2015) 63.

29 Jan Fontijn, *Leven in extase: opstellen over mystiek en muziek, literatuur en decadentie rond 1900* (Amsterdam 1983) 52-76.

30 Frederik Willem van Eeden (1860-1932), <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/eeden> (geraadpleegd 14 juni 2023).

studies geschreven.³¹ In het paper *Muziek en Ethiek* door musicoloog Rokus de Groot staat dat Frederik van Eeden veel interesse had in muziek. Muziek kon, zo beschreef Van Eeden, de sterkste emoties oproepen. Dit kon zowel heel negatief zijn, zoals zijn ervaringen in zijn latere leven met luisteren naar Wagner, als zeer positief en zelfs transcendentiaal, zoals bij het luisteren naar Bach, Beethoven en Brahms. Doordat muziek zo machtig is en de gemoedsaandoeningen zo beïnvloedt, vreest Van Eeden deze echter ook.³² Deze strekking heeft ook van Eedens pleidooi in *De Nieuwe Gids* waarin hij schrijft: 'Zelfs de meest zuivere, effenblanke kunst, de muziek, is een wisseling van klacht en juichen, van pijn en vreugde.'³³ Hieruit blijkt welke rol Van Eeden de muziek toekent als belangrijkste van de kunsten, maar ook hoe hij het gevaar ervan erkent.

Elke auteur heeft zo zijn eigen verhouding met muziek, emotie en sociale klassen. Wel komen alle auteurs uit de midden- of hoge klassen. Ook dit beïnvloedt hun kijk op de wereld.

Riskante ritmes en mooie melodieën: de rol van muziek

De omgang met muziek is in de vier boeken een manier om onderscheid te maken tussen de karakters. Om de betekenis van dit onderscheid beter te begrijpen, is het van belang vast te stellen welke rol en betekenis muziek in de boeken heeft. Dit kan worden vastgesteld door te kijken naar wanneer muziek wordt ingezet in de ontwikkeling van het plot, wat de effecten van muziek op de karakters zijn, waar zij wordt gehoord of gespeeld en door wie en waarom.

Het boek waarin muziek het minst aanwezig is, is *Barthold Meryan* van Huygens. Op momenten dat muziek voorkomt houdt zij verband met het personage van Carla. Haar karakter wordt niet hoog ingeschat. Ze bedriegt. Muziek is de hoogste schoonheid waarop zij zich toelegt, namelijk door piano te spelen en te zingen.³⁴ Dit wordt in het boek gecontrasteerd met de hoofdpersoon die zich op de zogenaamd werkelijke 'hoogste schoonheid' toelegt: De morele schoonheid. In een verhitte speech die Barthold in het boek geeft, noemt hij muziek een luxeproduct dat niet voor iedereen bereikbaar is. Het waarden van muziek is namelijk iets wat in de opvoeding wordt aangeleerd, enkel bij

31 Rokus de Groot, 'Van Eeden en Tagore. Ethiek en muziek', *Tijdschrift van de Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis* 49:2 (1999) 98-147; Emile Wennekes, 'Zij had over de dood gehoord door muziek. Over muzikale verwijzingen in het werk van Frans Coenen en Frederik van Eeden.', *Literatuur* 12 (1995) 19-25; Mirne van der Cammen, Frederik van Eeden en de significa. Een vergelijking tussen de Redekunstige grondslag van verstandhouding en Het roode lampje; *Signifische gepeinzen* (Bachelorscriptie Moderne Letterkunde 2010).

32 De Groot, 'Van Eeden en Tagore', 98-100.

33 Frederik van Eeden, 'Een Onzedelijk Boek', *De Nieuwe Gids* 3 (1888) 61-79.

34 Huygens, *Barthold Meryan*, 175, 306.

mensen in de hogere klassen.³⁵ Dit valt vermoedelijk samen met Huygens' eigen ideeën als socialiste. Barthold komt zelf uit een gegoed milieu en waardeert muziek wel, maar heeft er weinig kennis over.³⁶

Veel scènes waarin muziek voorkomt, spelen zich af tijdens muziekavondjes. Dit zijn kleine samenkomsten in het woonhuis waarbij de gasten zelf muziek maken. In het boek is samen muziek maken een manier van flirten. Connecties en verwachtingen worden gecreëerd. De liefdesverhouding tussen de karakters Carla en Johan ontstaat hier.³⁷ Later blijkt echter dat Johan nooit van plan was om met Carla te trouwen. Uit wraak strikt Carla diens broer, Barthold, in een huwelijk. Dit wordt de grootste blokkade in het plot voor Bartholds geluk.³⁸ Het probleem begint op de muziekavondjes. Het feit dat Barthold weinig echte waarde hecht aan muziek, is verder een van de eerste tekenen van een kloof tussen hem en het aristocratische milieu waarin hij is opgegroeid. Dit is extra opmerkelijk omdat dit niet overeenkomt met de liefde voor muziek van Huygens. In het boek gebruikt ze muziek als een instrument om Barthold te onderscheiden.

Ook in *Een nagelaten bekentenis* speelt muziek een grote rol in het ontstaan van seksuele verhoudingen tussen karakters. Het boek is geschreven vanuit de gedachtewereld van de hoofdpersoon, Willem, die zijn vrouw heeft vermoord. Zijn hele leven heeft hij al minder emoties dan anderen.³⁹ Dit valt samen met het thema van geen empathie kunnen opbrengen, dat Emants veel gebruikt. Alleen muziek, drank en vrouwen zijn in staat emoties bij hem op te roepen.⁴⁰ Vooral muziek doet dit sterk, waardoor hij de controle over zichzelf verliest. Dit betreft een breed scala aan emoties, van aanzetten tot melancholie en huilen tot altruïsme en tederheid.⁴¹ Muziek geeft Willem ook moed. In het boek komen drie seksuele verhoudingen voor en één poging tot. In al deze instanties durft Willem geen initiatief te nemen, totdat hij muziek hoort. Welke muziek dat is, wisselt: van soldatenmuziek in de buitenlucht, tot woonkamermuziek binnenshuis en opera's in het concertgebouw. De muziek geeft hem de moed, maar overweldigt hem ook. Door de muziek kan hij zichzelf niet in toom houden en volgt hij zijn begeerten. In het plot is muziek dus de drijvende kracht die de ontwikkelingen voortstuwt; in het boek staan Willems problematische verhoudingen met vrouwen namelijk centraal.

Ook in *De koele meren des doods* van Van Eeden wordt het hoofdperso-

- 35 Ibidem, 173.
- 36 Ibidem, 75, 173.
- 37 Ibidem, 75.
- 38 Ibidem, 101-103.
- 39 Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 5, 40.
- 40 Ibidem, 5.
- 41 Ibidem, 5, 14, 16, 34, 41-42.

nage, Hedwig, door muziek beheerst. Door sommige muziek, zoals Bach, krijgt zij zogenaamde ‘hoge, transcendentale’ emoties. Ze voelt zich meer in contact met het goddelijke.⁴² Op andere momenten brengt muziek juist een sterk verlangen naar de dood teweeg.⁴³ Ook zijn de eerste malen dat Hedwigs seksuele geïnteresseerdheidsgevoelens heeft en seksuele ervaringen opdoet allemaal op dansfeesten. Dit seksuele wordt als iets moreel slechts gezien.⁴⁴ Behalve dat muziek aanzet tot acties van Hedwig en leidt tot het aanknopen van banden met mensen die haar niet altijd verheffen, wordt muziek ook gebruikt om haar te genezen, wanneer ze heel melancholisch is.⁴⁵ Deze rol van muziek valt ook samen met Van Eedens achtergrond als psychiater en zijn eigen band met muziek. Muziek speelt in het boek een sterke dubbelrol. Zij stuwt het plot voort en werpt Hedwig terug in haar herinneringen. Zij geneest haar en maakt haar op momenten krankzinnig. Zij vormt banden tussen haar en andere karakters, maar op andere momenten zorgt het hebben van een verschillende muzieksmaak voor een kloof die te negeren, maar niet te overbruggen is.

Deze kloof bestaat ook in de *Klop op de deur* van Boudier-Bakker. Annetje en haar man Frederik verschillen erg in de muziek die ze waarderen en de manier waarop ze dat doen. Dit is een van de zaken waardoor Annetje zich zijn mindere voelt en zich terugtrekt in zichzelf wanneer ze in gezelschap verkeert op bijvoorbeeld muziekavondjes.⁴⁶ Tegelijk is muziek ook de manier waarop hun verhouding begon. Zowel Frederik als Karel, een jeugdvriend, worden verliefd op Annetje als ze haar zien pianospelen. Ook hier zijn muziek en specifiek muziekavondjes in de privésfeer de plekken waar romantische verhoudingen ontstaan.⁴⁷ Muziek is in de hele roman steeds terugkomende gesprekstof voor veel verschillende personages. Het kunnen praten over muziek is een belangrijke manier om sociaal contact te leggen. In hoeverre karakters kunnen meepraten, bepaalt deels hoe ze in de groep liggen. Zoals uit het citaat in de eerste paragraaf blijkt, beoordeelde ook Boudier-Bakker mensen hierop. Het boek is een familieroman waarin veel tijd overbrugd wordt. Hierdoor komt in de dialogen over muziek ook naar voren hoe muziek, luisterpraktijken en normen veranderen. Dit is veelal een punt van discussie. Doordat de muziekcultuur verandert, dienen de karakters zich hier op nieuwe manieren tot te verhouden.⁴⁸ Hieruit blijkt hoe muziek en sociale normen hand in hand gaan.

In de analyse van de rol van muziek in de verschillende romans ko-

42 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 57.

43 Ibidem, 73.

44 Ibidem, 23.

45 Ibidem, 173.

46 Boudier-Bakker, *De klop op de deur*, 54, 66, 88, 92.

47 Ibidem, 34, 66-67.

48 Ibidem, 13, 247.

men al enkele overeenkomsten naar voren. Het maken van muziek is belangrijk bij het ontstaan van seksuele en romantische verhoudingen. Ook is muziek inderdaad een manier van distinctie tussen karakters en groepen mensen. Zo kan het banden creëren of juist de oorzaak zijn van een kloof. Muziek beïnvloedt hoe dan ook het gedrag van mensen en is daardoor belangrijk in de ontwikkeling van de verhaalplots. Tot slot wordt ook zichtbaar dat de achtergronden van de auteurs inderdaad de rol van muziek in de romans kleuren.

Kavelende klanken: de creatie van distinctie door muziek

In de vorige paragraaf kwamen al enkele manieren voor waarop muziek zorgt voor distinctie tussen de karakters. In deze paragraaf zal ik bestuderen welke patronen van distinctie in alle vier de boeken voorkomen. Ik onderscheid hierbij drie velden waarin de distinctie zich voordoet: bij het maken van muziek, het beluisteren van muziek en het praten over muziek.

Wie produceren de muziek en welke “plek” geeft dit hen in de maatschappij? Er is een groot verschil tussen de mensen die muziek maken in de privésfeer en zij die dat doen in de publieke sfeer. De mensen die in de publieke sfeer muziek maken om de kost te verdienen, zoals Ritsaart in *De koele meren des doods* en de pianiste in *Een nagelaten bekentenis*, begeven zich weliswaar onder rijke mensen, toch staan ze in lager aanzien.⁴⁹ In de privésfeer hebben de muzikanten een heel ander aanzien. In alle vier de boeken beginnen romantische verhoudingen nadat - in drie gevallen - mannen vrouwen muziek hebben zien maken en - in het geval van *De koele meren des doods* - wanneer een vrouw een man muziek hoort maken. In *Barthold Meryan* musiceren de man en vrouw samen. Musicerende mannen worden beoordeeld op hun muzikale spel, meestal op de viool. Musicerende vrouwen worden beoordeeld op hun uiterlijk. Hierbij zijn de houding, de breedte van hun middel, de handen, de gebaren en het onwetend zijn van eigen schoonheid van extra groot belang. Voor een vrouw geldt dat zij heel aantrekkelijk is wanneer zij piano speelt, maar dat zij zeer on-aantrekkelijk is wanneer zij cello speelt.⁵⁰

Muziek neemt zo in alle vier de romans een “plek” in waar geflirt kan worden. Met muziek wordt niet alleen verleid, maar ook misleid. In *Barthold Meryan* musiceren een man en een vrouw verschillende avonden samen. Hierdoor suggereert de man dat hij met de vrouw wil trouwen, hoewel hij dat niet van plan is.⁵¹ In *Een nagelaten bekentenis* krijgen alle verhoudingen van de hoofdpersoon een donkere klank, aangezien hij later zijn vrouw vermoord: al zijn relaties beginnen nadat hij door de muziek de controle over zichzelf verliest en

49 Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 47-48; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 201.

50 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*, 34, 66-67; Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 47-48, 79-83; Huygens, *Barthold Meryan*, 75; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 178.

51 Huygens, *Barthold Meryan*, 96-103.

zijn begeerten vrij spel geeft.⁵² In *Van de koele meren des doods* ervaart Hedwig voor het eerst lustgevoelens die de auteur als “slecht” kenmerkt na het luisteren van muziek.⁵³ Ook verlaat ze haar man voor Ritsaart, een verhouding die door muziek begon.⁵⁴ Later, wanneer ze verslaafd is en poogt geen prostituee meer te zijn, “vervalt” ze tweemaal in de “slechte” patronen door de muziek.⁵⁵

Muziek “verleidt” zo luisteraars, maar dat is niet alles wat muziek in mensen teweegbrengt. De emotionele wijze waarop karakters reageren op muziek geeft een oordeel over hun geestelijke gezondheid. Dit komt vooral naar voren in *De koele meren des doods* en *Een nagelaten bekentenis*. Beide hoofdpersonages lijden bij vlagen aan een gebrek aan gevoelens. Wanneer ze echter muziek horen, voelen ze juist heel intens. De muziek heeft hen dan onder controle. De invloed van muziek kan hierbij zowel positieve als negatieve impact hebben.⁵⁶ Zo krijgt Hedwig lustgevoelens onder invloed van muziek op een dansfeest, door muziek van Schopenhauer verlangt ze voor het eerst naar de dood, door Beethoven en kerkmuziek waant ze zich dichter tot God en onder Wagner voelt ze zich koortsig.⁵⁷ Ook Willem wordt door muziek zowel aangezet tot altruïsme en eerlijkheid als tot vreemdgaan.⁵⁸ In de context van deze twee karakters is muziek gevaarlijk. Hoewel het voor een tijdelijke genezing kan zorgen, kan het ook zorgen voor ziekte en zonde. Zowel Willem en Hedwig barsten op een bepaald moment in een publieke omgeving in tranen uit door een muziekstuk. Dit wordt beschreven als afwijkend van de norm.⁵⁹ Dit geeft inzicht in de luistercultuur in de late negentiende eeuw. De andere karakters in de vier boeken hebben van zichzelf meer emoties. Hierdoor heeft muziek hen minder in de macht.⁶⁰

Toch bestaat ook tussen deze karakters distinctie door de manier waarop ze naar muziek luisteren. Zowel *De klopp op de deur*, *Een nagelaten bekentenis* als *De koele meren des doods* beschrijven hoe verschillend de luisterpraktijken zijn in verschillende gebouwen en landen. De manier waarop karakters naar muziek luisteren, is een uiting van klasse en nationaliteit. De meer bereisde lieden die niet hoeven te werken om te leven, leveren commentaar op het gedrag van de lagere klassen en van Nederlanders in het algemeen tijdens het luisteren

52 Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 16, 155.

53 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 23.

54 Ibidem, 157.

55 Ibidem, 249-250.

56 Emants, *Een nagelaten bekentenis*; Van Eeden, *De koele meren des doods*.

57 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 73, 156, 169.

58 Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 5, 14, 16, 34, 41-42, 138-143.

59 Ibidem, 34; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 156.

60 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*; Emants, *Een nagelaten bekentenis*; Huygens, *Barthold Meryan*; Van Eeden, *De koele meren des doods*.

naar muziek. Tijdens het luisteren vinden “die anderen” het heel gewoon om te praten, te eten en te drinken. Dit getuigt van weinig culturele fijngevoelheid. De mensen van hogere komaf nemen de Duitse en Franse beschaving als voorbeeld; daar wordt in stilte naar muziek geluisterd.⁶¹ Hoewel Huygens zelf ook deze mening had, is er in *Barthold Meryan* als enige van de vier boeken geen aandacht voor de verschillende luisterpraktijken.⁶² In *De klopp op de deur* is de cultuur van ‘in stilte luisteren’ wel al aanwezig in de schouwburg, terwijl dit in *Een nagelaten bekentenis* niet het geval is.⁶³ Dit kan van de schouwburg afhankelijk zijn, aan de verbeelding van de auteur liggen of te verklaren zijn doordat Een nagelaten bekentenis ouder is en de muziekcultuur daarna is veranderd.

Verder ontstaat er tussen verschillende karakters een kloof doordat ze muziek anders waarderen. Zo heeft een deel van de karakters in *Barthold Meryan* een negatief oordeel over Barthold. Zij vinden hem een zonderling, omdat hij weinig om muziek geeft. Barthold veroordeelt op zijn beurt de karakters die muziek waarderen als de ‘hoogste schoonheid’. Hij stelt dat ‘morele schoonheid’ het hoogste goed is.⁶⁴ In de andere drie boeken bestaat er een kloof tussen verschillende stellen, doordat ze muziek anders waarderen. Annetje in *De klopp op de deur* komt uit een burgerlijk gezin en droomt liever weg tijdens muziek, terwijl haar man van hoge afkomst muziek aandachtig wil beluisteren en vervolgens uitgebreid wil bespreken. Beiden snappen de ander niet en hierdoor voelen ze zich deels elkaanders vreemden.⁶⁵ Zowel Annetje als Anna, in *Een nagelaten bekentenis*, stoppen met pianospelen voor hun man, wanneer ze leren dat het dezen niet om hun muziek maar om hun uiterlijk gaat. Dit hangt samen met de eis aan pure vrouwelijke schoonheid die in de romans naar voren komt: dat de vrouwen in kwestie zich niet bewust van hun schoonheid zijn. Bij Anna ontstaat hierdoor ruzie.⁶⁶ In *De koele meren des doods* zijn de geliefden Hedwig en Ritsaart zich bewust van de kloof tussen hen doordat Ritsaart meer van Wagner houdt en Hedwig meer van Beethoven.⁶⁷

Dit verschil tussen het houden van Wagner tegenover Beethoven en Bach is een terugkerend thema in *De klopp op de deur* en *De koele meren des doods*. In deze boeken wordt het meest over muziek gepraat door verschillende karakters. De groep karakters die Wagner als de mooiste muziek prijst, is bereid en van hoge klasse of is zelf kunstenaar. Zij noemen het ‘onhollands’ om veel

61 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*, 54, 247; Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 44; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 198-204.

62 Huygens, *Barthold Meryan*.

63 Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 44.

64 Huygens, *Barthold Meryan*, 173.

65 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*, 105.

66 Ibidem, 128; Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 133.

67 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 168-169.

kennis te hebben van muziek.⁶⁸ Wagner vertegenwoordigde aan het eind van de negentiende eeuw een nieuwe muziekstroming. In Nederland ontstond naar aanleiding hiervan een verhit publiek debat waarin de liefhebbers van Bach tegenover de liefhebbers van Wagner stonden.⁶⁹ Mensen die van Wagner houden, worden in de romans geroemd om hun muziekkennis.⁷⁰ In *De koele meren des doods* is het echter Beethoven die Hedwig tot transcendente gevoelens brengt, terwijl een sessie Wagner haar koortsig doet voelen.⁷¹ Dit is in lijn met een stroming intellectuelen in West-Europa die de klassieke muziek van vóór de negentiende eeuw op een voetstuk ging plaatsen. Zij meenden dat de waarde van composities van nieuwe componisten zoals Wagner, moreel lager stonden dan die van onder andere Bach.⁷²

Praten over muziek is ook een manier van uitsluiting. Dit voelt Annetje, wanneer ze op muziekavonden en na concerten niet mee kan praten. Zij voelt zich hierdoor 'burgerlijk' en trekt zich terug in zichzelf.⁷³ Hedwig, in *De koele meren des doods*, zet zich net als Van Eeden af tegen de 'burgerlijkheid' in haar omgeving. Dit afzetten krijgt in de roman zijn hoogtepunt wanneer zij haar man verlaat voor de Wagner-liefhebber Ritsaart.⁷⁴ Net als Annetje onttrekt ook Barthold, in *Barthold Meryan*, zich van praten over muziek omdat hij vanuit socialistisch oogpunt meent dat het zorgt voor uitsluiting, aangezien enkel rijke ouders hun kinderen "goed" muziekonderwijs kunnen aanbieden.⁷⁵ In de boeken komt ook volksmuziek voor. Deze muziek wordt minder complex genoemd en vormen hiervan beroeren Hedwig en Willem, de twee karakters die het meest ontvankelijk zijn voor muziek, weinig. Volksmuziek wordt zo neergezet als minder krachtig.⁷⁶

Tot slot is er een, grotendeels onbesproken, muziekvorm die in de verschillende boeken diverse rollen vervult: vrouwen die zingen. Clara, in *Barthold Meryan*, zingt enkel om te verleiden. Zij heeft geen bijzonder mooie stem.⁷⁷ De moeder van Hedwig heeft daarentegen een pure, kinderlijke stem. Zij wordt

68 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*, 66, 88, 93-94; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 168-169.

69 Fontijn, *Leven in extase*, 52, 76.

70 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*, 66, 88, 93-94; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 168-169.

71 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 73, 156, 169.

72 De Groot, 'Van Eeden en Tagore', 105-106.

73 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*, 92.

74 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 122, 149, 156, 230, 232.

75 Huygens, *Barthold Meryan*, 173.

76 Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 17; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 99, 155.

77 Huygens, *Barthold Meryan*, 76.

als moreel heel zuiver gezien.⁷⁸ De zangstem onthult zo iets over het innerlijk. In *De klopp op de deur* en *Een nagelaten bekentenis* zingen verschillende karakters, tijdens hun huishoudelijke taken wanneer ze zich heel blij voelen.⁷⁹ Zang in de huiselijke sfeer is een expressie van geluk en idealiseert zo vrouwen in deze rol. Vrouwen die zingen in de publieke sfeer hebben in de romans een negatieve lading. Een vrouw in *De klopp op de deur* zingt met een zware stem, deze wordt beschreven als ‘manwif’.⁸⁰ Wanneer Hedwig zelf zingt, zingt ze in de publieke ruimte. Ze is dan haar gezond verstand verloren en zingt dagen achter elkaar.⁸¹

Hoewel de romans en de achtergronden van de auteurs heel verschillend zijn, zijn er toch patronen van distinctie te ontwaren. Karakters die hevig door muziek worden beïnvloed zijn mentaal minder gezond. Muziek wordt gebruikt om te misleiden en moreel zwakkere karakters zijn hiervoor ontvankelijk. De manier van luisteren naar en praten over muziek is ook een manier om klasse te laten zien. De hogere klasse had het geld om te reizen en naar concerten te gaan. Hierdoor kwamen ze eerder in aanraking met Wagner en de cultuur van ‘in stilte luisteren’ bij concerten. Ook leerden ze klassieke muziek vanaf een jonge leeftijd waarderen.

Conclusie

In de vier romans is te zien hoe de auteurs muziek inzetten om verschillende “groepen” personages te onderscheiden. Zo bestaat er een sociaal onderscheid: Vooral de mensen uit de middenklasse en hogere klasse houden van klassieke muziek. Mensen uit de lagere klasse(n) luisteren naar de “lagere” volksmuziek, zij zijn niet opgevoed met klassieke muziek. Bereisde lieden van de hoge klasse en kunstenaars geven vaak een voorkeur aan Wagner en aan het “in stilte beluisteren” van muziek. “Kennis van muziek hebben” typeren zij als “onhollands”. Frankrijk en Duitsland zijn hun voorbeeld. Verder onderscheiden zij zich van de lagere klasse doordat zij uitvoerig kunnen praten over muziek. De professionele muzikmakers bewegen zich in de hogere kringen van de samenleving, maar zijn zelf van de (lage) middenklasse.

Daarnaast bestaat ook een moralistisch en biologisch onderscheid. Dit laatste is in lijn met de naturalistische stijl van de romans. Twee karakters, Willem en Hedwig, hebben door hun natuur minder emoties. Muziek heeft op hen meer invloed dan op de andere karakters, doordat het heel heftige emoties in hen naar boven roept. Deze kunnen zij niet beheersen: de muziek heeft hen in de macht. Dit hangt samen met het morele aspect. Hedwig en Willem geven zich, deels onder invloed van muziek, over aan zaken die in de boeken als

78 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 8-11.

79 Emants, *Een nagelaten bekentenis*, 149; Van Eeden, *De koele meren des doods*, 11-12.

80 Boudier-Bakker, *De klopp op de deur*, 114.

81 Van Eeden, *De koele meren des doods*, 218.

niet-moreel worden gekenmerkt zoals prostitutie en moord. Ook wordt muziek ingezet om te flirten, op momenten dat dit niet moreel is.

Het oordeel dat over de karakters wordt geveld, hangt tot slot ook sterk samen met het gender en de sfeer waarin muziek wordt gemaakt. Bij mannen is het belangrijk hoe mooi ze spelen. Het meest komt het instrument viool voor. Mannen uit de hoge klassen spelen in de privésfeer muziek, op muziekavondjes. Mannen die voor hun brood muziek maken staan lager op de sociale ladder. De mannen die door muziek te maken, flirten met vrouwen, zonder met hen te trouwen, staan moreel in lager aanzien. Vrouwen die muziek maken om van te leven, staan al helemaal laag op de sociale ladder. Wanneer Hedwig zingt in de publieke omgeving, is het bovendien een teken dat ze is doorgedraaid. In de privésfeer zijn er bovendien veel normen die het gewenste gedrag van vrouwen determineren. Het is voornamelijk belangrijk hoe vrouwen eruitzien. Hierom is het ook de norm dat vrouwen geen ander instrument dan piano spelen. De meest goede en aantrekkelijke vrouwen zijn zich hierbij onbewust van hun schoonheid. Vrouwen die tijdens het huishouden zingen, zijn een toonbeeld van huiselijk geluk.

Dit onderzoek levert een grote hoeveelheid aan inzichten op over de rol van muziek bij distinctie in de late negentiende eeuw. Dit moedigt aan om in een vervolgonderzoek het aantal casussen te vergroten. De achtergronden van de auteurs kleuren namelijk sterk hun boeken. Bij een groter aantal romans kunnen bredere patronen makkelijker van de achtergronden worden gescheiden. Ook kunnen de analyses van de boeken en auteurs meer in diepte worden uitgevoerd, waardoor de gelaagdheid van het onderwerp extra recht kan worden gedaan. Want dit onderwerp... Daar zit muziek in!

